

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.6.13>

TEORIA PAMIĘCI WE WSPÓŁCZESNYM PROCESIE LITERACKIM

Karine Khachaturian

doktor filozofii, nauczyciel

Charkowska Szkoła Pojazdów Motorowych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

kartinka13210@ukr.net

Adnotacja. Pamięć była przez cały czas początkowym, naturalnym kodem postrzegania rzeczywistości, historii i przyszłości, który rzadko był realizowany przez analizującą świadomość.

Pamięć jest kluczowym wskaźnikiem cech moralnych – osobistych, rodzinnych, społecznych, obywatelskich. Ma specyficzne wymiary moralno-wartościowe, których zrozumienie jest istotne zarówno dla teorii filozoficzno-etycznej, jak i dla literaturoznawstwa. Pamięć pełni w tym przypadku rolę refleksyjnego procesu tworzenia zdarzenia, które odwołuje się do przeszłości, ale otrzymuje wartościową i znaczącą ocenę w teraźniejszości.

W artykule dokonano przeglądu głównych koncepcji pamięci we współczesnych literaturoznawstwach, podjęto próbę ich usystematyzowania w oparciu o krytyczną analizę klasyfikacji A. Earle'a i O. Nunninga. Rozważane są trzy główne podejścia: pamięć systemu symbolicznego „literatury” (intertekstualność jako pamięć literatury, problematyka pamięci gatunkowej, kanon jako pamięć zinstytucjonalizowana w literaturoznawstwie), reprezentacja pamięci w literaturze, literatura jako ziarno transmisji pamięci kulturowej.

Słowa kluczowe: pamięć indywidualna, pamięć kulturowa, pamięć zbiorowa, mnemonika, intertekstualność, gatunek, kanon literacki.

MEMORY THEORY IN THE MODERN LITERARY PROCESS

Karine Khachaturian

PhD Philology, Teacher

Kharkiv State Avto-Transport College (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

kartinka13210@ukr.net

Abstract. At all times, memory was the original, natural code for the perception of reality, history, the future, which was quite rarely realized by the analyzing consciousness.

Memory is a key indicator of moral qualities – personal, family, social, civic. It has specific moral and value dimensions, the comprehension of which seems relevant both for philosophical and ethical theory and for literary criticism. In this case, memory acts as a reflective process for creating an event related to the past, but receives a value-sense assessment in the present.

The article provides an overview of the basic concepts of memory in modern literary criticism, an attempt is made to systematize them based on a critical analysis of the classification of A. Earl and A. Nunning. Three main approaches are considered: the memory of the symbolic system "literature" (intertextuality as the memory of literature, the problem of the memory of the genre, the canon as the institutionalized memory of literary criticism), the representation of memory in literature, literature as the basis of the transfer of cultural memory.

Key words: individual memory; cultural memory; collective memory; mnemonics; intertextuality; genre; literary canon.

ТЕОРІЯ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

Каріне Хачатурян

доктор філософії, викладач

Харківського автотранспортного фахового коледжу (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4131-1836

kartinka13210@ukr.net

Анотація. У всі часи пам'ять була початковим, природним кодом сприйняття дійсності, історії, майбутнього, що досить рідко усвідомлювалася аналізуючою свідомістю.

Пам'ять є ключовим показником моральних якостей – особистих, сімейних, соціальних, цивільних. Вона має специфічні морально-ціннісні виміри, осмислення яких представляється актуальним як для філософсько-етичної теорії, так і для літературознавства. У цьому випадку пам'ять виступає як рефлексивний процес створення події, що відноситься до минулого, але отримує ціннісно-сміслову оцінку у сьогоденні.

У статті подається огляд основних концепцій пам'яті в сучасному літературознавстві, робиться спроба їх систематизації на основі критичного аналізу класифікації А. Ерла та О. Нюнінга. Розглядаються три основні під-

ходи: пам'ять символічної системи «література» (інтертекстуальність як пам'ять літератури, проблема пам'яті жанру, канон як інституціалізована пам'ять літературознавстві), репрезентація пам'яті в літературі, література як засіб передачі культурної пам'яті.

Ключові слова: індивідуальна пам'ять, культурна пам'ять, колективна пам'ять, мнемотехніка, інтертекстуальність, жанр, літературний канон.

Вступ. Творче значення пам'яті, яка набуває особливої ролі в перехідні історичні епохи є надзвичайно актуальним явищем у сучасному українському літературному просторі. Пам'ять є не тільки фундаментом свідомості окремої особистості, а й основою усіх культур (особливо у сфері художньої творчості). Пам'ять є виявленням духу людини, тому становлення цілісної особистості, розвиток творчого потенціалу неможливий без її участі, як неможливе і самопізнання культури, що актуалізується через творчу пам'ять. Перші спроби осмислення феномену пам'яті ми знаходимо ще у Аристотеля у трактаті «Про пам'ять і спогад» і у Гребля в трактаті «Про відчуття і пам'ять». Але різностороннє і багатогранне дослідження проблеми було розпочате лише в XIX столітті, насамперед у психології та філософії. Основні праці про пам'ять, написані у XX столітті А. Бергсоном, П. Жане та ін., несуть чітко виражений філософський характер, хоча і закладають основу літературознавчого підходу до проблеми.

Мета статті – розглянути основні концепції пам'яті в сучасному літературознавстві, виявити характерні особливості творчого типу пам'яті. Творча роль пам'яті залишається провідною і основоположною протягом багатовікової історії культури людства (особливо в перехідні епохи, коли зв'язки часів перериваються). Пам'ять є не тільки фундаментом свідомості окремої особистості, а й основою всієї культури (особливо в сфері художньої творчості). Пам'ять є головним проявом духу людини, тому становлення цілісної особистості, розвиток творчого начала неможливий без участі пам'яті, як неможливо і самопізнання культури, що актуалізується через творчу пам'ять. У дослідженні здійснена спроба вивчення феномену пам'яті на широкому культурологічному матеріалі.

Основна частина. Теоретичне осмислення пам'яті починалося зі спостереження за індивідуальною пам'яттю, потім поширилося на пам'ять колективну, а пізніше перейшло й до пам'яті культурної. На зламі XIX–XX ст., коли у свідомості людини збиття темпів економічного і соціального життя відображалося як вислизання самих її основ, розпад цілісності (просторово-часового континууму, системи суспільних цінностей, фрагментація психології особистості), виникають теорії пам'яті, вперше побудовані на повноцінних психологічних дослідженнях функцій і механізмів пам'яті. У них процес спогадів представлявся як суто індивідуальний акт. Так розуміли пам'ять французький філософ-інтуївіст Анрі Бергсон, який виклав свою концепцію у монументальній праці «Матерія і пам'ять» (Mattier et memoire, 1896), американський психолог Уільям Джеймс, який вбачав у пам'яті частину «потoku свідомості» (The Principles of Psychology, 1890), Зігмунд Фрейд в есе «Записки про чарівний блокнот» (A Note upon the mystic Writing Pad, 1925).

Учень Бергсона Моріс Хальбакс у новаторській книзі «Колективна пам'ять» (La Mémoire collective, 1950) вперше показав соціальний компонент пам'яті. Перший переклад книги Хальбакса англійською мовою в 1980 р. спровокував вибух наукових досліджень соціального, колективного виміру пам'яті та її ролі у формуванні спільностей нації та держави. Зрештою, тридцять років тому Ян Ассман запропонував теорію культурної пам'яті (Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen, 1992). У передмові до книги він називає декілька причин прискореного зростання інтересу до проблематики пам'яті. Перехід на нові електронні носії інформації на зламі XXI століття ініціював культурну революцію, порівняну з винаходом книгодрукування, а раніше – письма. Вже сформована, на його думку, «посткультура» веде до всієї попередньої культурної традиції, що актуалізує проблему культурної пам'яті. Друга причина відноситься до людей за більш особистісними показниками. Покоління очевидців катастрофічних подій XX століття, в першу чергу геноциду народів світу, сьогодні поступово вже йдуть з життя, настає злам епох, після закінчення якого живий спогад стає на межі зникнення.

Ассману вторить французький історик П'єр Нора. Він вважає, що в сучасних умовах «акселерації історії» справжнє миттєво стає частиною минулого, а далеке минуле безслідно зникає. Нора розрізняє «пам'ять» – соціалізовану, непорушену, представлену в так званих примітивних і архаїчних суспільствах та «історію», за допомогою якої забудькувате сучасне суспільство організовує минуле. Для Нора пам'ять – це особисто пережитий досвід; жива пам'ять знаходиться в стані еволюції, відкрита діалектиці згадування у забуванні й існує у сьогоденні. Навпаки, історія – це завжди проблематична і неповна реконструкція того, що вже в минулому. Зі зникненням традиційної селянської культури, пише Нора, спонтанна пам'ять перестає існувати. Нам доводиться створювати архіви, організовувати святкування річниць, оскільки ці ритуали пам'яті більше не відбуваються природним шляхом («Ми так багато говоримо про пам'ять, оскільки її залишилося зовсім мало» (Nora, 1989:7). Нора виступив редактором значущої антології (Les Lieux de Memoire, 1984–1992), де розглядаються місця пам'яті, навколо яких формується французька колективна пам'ять.

Виростає нова наукова парадигма, в основі якої знаходиться категорія пам'яті, навколо поняття спогаду складається нова парадигма наук про культуру, завдяки якій різноманітні феномени і галузі культури – мистецтво і література, політика і суспільство, релігія і право – постають у новому контексті.

З 2008 року видається науковий журнал «Memory Studies», який публікує дослідження про соціальні, культурні, когнітивні та політичні контексти, «вплив на те, як, що і чому люди, групи та суспільства пам'ятають або забувають» (Memory Studies). Видавці журналу зазначають, що, незважаючи на епістемологічну значимість пам'яті в дослідженнях особистісної і колективної ідентичності, культури і політики, досі

немає єдиної думки щодо базових концепцій і методів дослідження. Праці цього журналу об'єднуються проблемою пам'яті, а не методом або традицією. У 2009 році видавництво Пелгрейв Макміллан запустило серію наукових монографій, центральною проблемою яких було питання «перехід від турботи про історичні знання подій до пам'яті, від «що ми знаємо» до «як ми його пам'ятаємо»; зміни в пам'яті поколінь; швидке просування технологій пам'яті; розгубленість щодо спадаючих здібностей пам'яті, які віддзеркалюють наше захоплення можливостями підвищення пам'яті; і розвитку травматичних наративів у зміні минулого» (Nora, 1989:10). Сучасна робота з теоризації пам'яті розглядається у декількох напрямках. Так, наприклад, автори антології «Теорія пам'яті» [Theories of Memory] виокремлюють такі галузі досліджень: колективна пам'ять (громадська, соціальна, та, яку розділяє якась група); пам'ять катастрофи і окремих, що впливає з неї напрямок – пам'ять Голокосту; гендерна пам'ять, пам'ять і фемінізм; пам'ять війни; пам'ять і проблема ідентичності. Ця «меморіальна парадигма» успішно поширюється в сучасному літературознавстві.

Представники всіх підходів до вивчення пам'яті згодні тільки в тому, що в загальному уявленні пам'ять – це здатність накопичувати, зберігати і відтворювати інформацію, що виходить ще від платонівського порівняння пам'яті з восковою табличкою. «це протистояння відмінності між кодуванням, зберіганням та пошуком, що збереглися серед науковців й сьогодні» (Foster, 2009:6). При цьому дослідники не намагаються дати вичерпне визначення категорії пам'яті. Наприклад, Енн Уайтхед, намагаючись відновити історію категорії пам'яті в західній думці, називає в слід за Міке Балем «мандрівною концепцією» (Bal, 2002:34), оскільки вона «подорожує» крізь наукові дисципліни, історичні епохи, при цьому змінюючи своє значення, яке слід уточнювати в кожен конкретний момент щодо даного контексту епохи або філософського напрямку. Уайтхед стверджує, що саме діахронічне прочитання значень категорії пам'яті дає необхідну повноту для її розуміння (Whitehead, 2009: 3–4). На сьогодні в літературознавстві не існує єдиного підходу до розгляду пам'яті. Багато дослідників Пітер Мідлтон, Астрід Ерл і Ансгар Нюннінг зауважують на її недостатньому теоретичному вивченні, в той час як сама проблема активно розробляється на практиці. Ерл та Нюннінг задалися питанням, чи існують концепції пам'яті, специфічні для літературознавства, чи будь-яке звернення до пам'яті означає відхід до іншої дисципліни, будь то психологія, культурологія або соціологія, і зробили спробу систематизації основних підходів до пам'яті в літературознавстві (Erll A., Nunning A, 2005:261–294). Вони виділили три найхарактерніші концепції пам'яті в літературознавстві, які досить емпірично сформулювали до сьогодні: пам'ять літератури, пам'ять у літературі та література в культурній пам'яті. Пропонують за німецькими вченими послідовно розглянути їх класифікаційні підходи у дослідженні пам'яті в літературознавстві, залучаючи для конкретизації та ілюстрації роботи, які у роботі Ерл і Нюннінга не згадані, і насамкінець запропонують твердження про місце проблематики пам'яті в літературознавчих дослідженнях.

Пам'ять літератури (memory of literature) – це концепція, що приписує символічній системі «література» властивість пам'яті, згідно з якою літературні твори та їх естетичні форми «запам'ятовуються» авторами, читачами, інститутами. Наступні три аспекти пам'яті літератури актуалізуються в діахронічному вимірі літератури: інтертекстуальні зв'язки як пам'ять літератури, жанр як категорія літературної пам'яті, літературний канон та історія літератури як інституціалізована пам'ять літературознавства і суспільства. Це особливо розгалужена концепція, кожен аспект якої потребує окремої уваги.

«Мистецтво пам'яті» – це метод мнемотехніки, що розвивався в античній Греції і давньоримській риторичі, який розробляв спеціальні прийоми для поліпшення індивідуальної пам'яті та систематизації інформації, необхідної для запам'ятовування. За останні два десятиліття особливо багато робіт про «мистецтво пам'яті» було присвячено середньовічній системі організації та запам'ятовування знань, наприклад роботи Марі Карузерс. Тісний взаємозв'язок літератури і мистецтва пам'яті заснований на тому, що обидві культурні практики створюють образи для запам'ятовування і збереження. Завдяки цій групі робіт образ «театру пам'яті» все частіше зустрічається в сучасній художній прозі. Концепція інтертекстуальності як пам'яті літератури виникає з теорії інтертекстуальності. З точки зору постструктуралістської теорії, пам'ять літератури виявляється не чим іншим, як посиланнями на попередні тексти, які уміщує новий твір, причому попередні тексти актуалізуються і переосмислюються.

Ерл і Нюннінг відносять у розряд «інтертекстуальності» і концепцію Херолда Блума, викладену в книзі «Страх впливу» (Bloom, 1973). Творчість є результатом перегляду попередньої традиції: «Кожен художній твір є неправильним тлумаченням попереднього» (Bloom, 1973:94). Блум виділяє декілька способів цих «переглядів» – «ревізійні співвідношення», які полягають в інтертекстуальній актуалізації елементів минулих традицій. Таким чином, пам'ять про більш ранні тексти завжди присутня у нових, що і є основою динаміки літературного процесу. Рената Лахман, яка інтерпретує інтертекстуальність як систему «місце пам'яті» літератури «інтертекстуальність – це мнемонічний простір, який розгортається між текстами, і простір пам'яті всередині конкретних текстів, який побудований інтертекстами, існуючими в них» (Lachmann, 1997: 24). Для літературознавства, пише Лахман, центральною проблемою є визначення того, як взаємодіють мнемонічна і поетична уява. «Коли розглядається література у світлі пам'яті вона з'являється як мнемоніка. Література – це пам'ять культури, не як простий пристрій запису, а як тіло пам'яті. Література вписує себе в простір пам'яті, в який раніше тексти вписувалися самі» (Lachmann, 2004). Література, на думку Лахман, – це одна з мнемонічних конструкцій світу.

Цікаво, що розглядаючи пам'ять як інтертекстуальність, Ерл і Нюннінг по суті показують, що в цьому підході найбільш продуктивним для літературознавства є звернення до концепцій античної риторики. Мабуть, парадоксальне положення пояснюється тим, що риторика забезпечує концептуальний апарат для пояснення

того, як процес з'єднання місць і образів, призначений для індивідуального запам'ятовування, набуває колективного і діяхронічного виміру. Література сприймає п'ять кроків класичної риторики (*inventio, dispositio, elocutio, memoria* і *actio*) як коло. В літературі *memoria* не відноситься до запам'ятовування того, що вже існує, а забезпечує основу для створення нової літератури.

Другий аспект концепції пам'яті літератури як символічної системи – пам'ять і жанр. Ерл і Нюннінг виділяють три аспекти відносин пам'яті і жанру: «пам'ять літературних жанрів», «індивідуальний автобіографічний спогад» і жанри пам'яті – історичний роман, мемуари та біографія, які відіграють значну роль у створенні культурної пам'яті та її смислів.

Третій аспект концепції пам'яті літератури (*memory of literature*) – літературний канон та історія літератури як інституціалізована пам'ять літературознавства і суспільства. Теорії інтертекстуальності і жанрів представляють собою підходи, у яких розглядається пам'ять символічної системи «література», в той час як формування канону та історії літератури – це центральні механізми, за допомогою яких пам'ять літератури підтримується в суспільстві. У класифікації Ерла та Нюннінга проблема канону посідає контурне місце, оскільки співвідноситься з третьою концепцією – «література в передачі культурної пам'яті». В цьому випадку автори акцентують одну сторону проблеми канону і розуміють її корпус текстів, значущих в першу чергу для внутрішньо-літературної пам'яті, а не для культури в цілому.

За канон відповідають експертні інститути (літературознавство, історична наука, релігієзнавство тощо), які постійно формують і переформовують канон літературних текстів, вибудовують його з точки зору «цінності» для передачі наступному поколінню. «Канон» – термін, який спочатку відносився до корпусу священних текстів; створенні історій літератури, підручників та антологій літературознавства, «висвітлює» певну частину минулого, підтримує культурну пам'ять. Через дослідження формування канонів і теоретичне осмислення того, як пишуться історії літератури, дисципліна рефлексує над своїми соціальними функціями: «створення групи ідентичності, легітимізація суспільних та політичних відносин, а також відстоювання або підтримка систем цінностей» (Carruthers, 1990:278).

Варто зазначити, що поняття літературного канону та рефлексія з його приводу – відносно нове явище. Феміністська критика на початку 1970-х рр. потребувала увітнути до канону авторів, які раніше вважалися маргінальними (Ezell, 1996:15), тобто насамперед жінок. Постструктуралістські критики взагалі ставили під сумнів функціональність канону.

У німецькомовному середовищі, як пишуть Ерл і Нюннінг, проблема канону вбачалася з іншого боку: «теоретична зацікавленість літературної історіографії була спрямована менш у бік історичної, тобто сам процес літератури як процес її інтерпретації та репрезентації через літературну історіографію» (Erll A., Nunning A., 2005:279). На перший план висунулась теза про сконструйованість будь-якої літературної історії, про соціально-політичну обумовленість механізмів і критеріїв відбору авторів і творів; в результаті сучасне літературознавство спостерігає за власною діяльністю і з історико-культурної точки зору, і з точки зору теорії пам'яті.

Дослідники, які займаються проблемами канону, рідко використовують термін «пам'ять», вважаючи поняття канону самодостатнім. Одна з робіт, де пам'ять безпосередньо і оригінально пов'язується з поняттям канону, – книга Херолда Блума «Західний канон» (Bloom, 1973). Канон для нього важливий на рівні не колективної, а індивідуальної пам'яті. Блум повертається до концепції мнемонічної пам'яті для пояснення важливості канону; «забудьте про канон як список книг для необхідного вивчення», за Блумом, канон «буде розглядатися як ідентичний літературному мистецтву пам'яті, а не з релігійним почуттям канону» (Bloom, 1973:124).

Другий принциповий підхід до вивчення проблеми пам'яті в літературознавстві – концепція пам'яті в літературі (*memory in literature*) – вивчає репрезентації механізмів пам'яті в літературному творі. Тут у центрі постають взаємини між літературою та позахудожньою реальністю.

Такі дослідження ґрунтуються на аристотелівській концепції мімесису: «...першим досвідом розгляду художньої творчості як пізнання стала теорія наслідування (мімесиса)» (Middleton, 2000:39). Відповідно виникає термін «мімесис пам'яті», що відноситься до всіх форм репрезентації функцій, процесів, властивостей пам'яті (індивідуальної та колективної) в літературному творі.

Відносини літератури з позахудожніми дискурсами пам'яті та окремі літературні форми репрезентацій пам'яті привертала увагу літературознавців зі створення епопеї М. Пруста, заснованої на психологічній концепції мимовільного, асоціативного спогаду. Після Пруста пам'ять у літературі стала досліджуватися як самостійна проблема, а сам текст через його специфіку залишається вершиною літературної пам'яті, в тому числі й для сучасних досліджень.

Відмінною рисою цього підходу є посилання на дані природничих наук, які займаються вивченням пам'яті, – фізіології, мозку, нейробіології та психології. Наприклад, Сюзан Налбантьян (Nalbantian, 2003) використовує художні тексти як лабораторію, в якій у наочній формі показуються механізми роботи пам'яті. Вона дотримується компаративного методу і аналізує твори в контексті сучасних їм природничо-науковим теоріям пам'яті.

Дослідження в рамках «мімесису пам'яті» виявляють у літературних текстах концепції пам'яті, що сформувалася в психології та філософії, а також історії, соціології, культурології та ін., і показують, як літературні репрезентації механізмів пам'яті розвиваються разом з розвитком цих дисциплін. В рамках цього підходу художні тексти розглядаються як ілюстрації наукового знання, вираженого за допомогою специфічних літературних прийомів (словесний живопис, створення внутрішнього світу персонажа, потік свідомості).

У третій концепції за класифікацією Ерла і Нюннінга простежується роль літератури у передаванні культурної пам'яті. Дослідження літератури як механізму передачі культурної пам'яті тільки починається. В рамках даного підходу вчені задаються питаннями, як саме функціонує література в якості засобу культурної пам'яті і яку функцію виконують літературні тексти в пам'яті культури.

Як висновок Ерл і Нюннінг пропонують поглянути на деякі точки взаємодії «пам'яті літератури» як на перспективи для подальшого оформлення досліджень пам'яті у самостійний напрямок літературознавства. По-перше, це ревізія традиційних концепцій пам'яті (мистецтво пам'яті) з точки зору сучасних теорій, наприклад таких як постструктуралістська теорія інтертекстуальності. По-друге, це налагодження діалогу між окремими підходами, наприклад, перетин концепцій «пам'яті літератури» та «літератури як засобу колективної пам'яті». Наявність деяких суперечностей між підходами, відкрите діалогове вікно між ними, плюралізм у підході до матеріалу розглядаються як безсумнівний плюс, як джерело продуктивного розвитку наукової думки. По-третє, це міждисциплінарний діалог.

Матеріал і методи досліджень. Три розглянуті великі напрямки є міждисциплінарними з точки зору теорії – ними активно використовується методологічний апарат нелітературознавчих досліджень дуже широкого кола, від риторики до нейрофізіології та культурології.

Результати та їх обговорення. У сучасних гуманітарних науках категорія пам'яті набула міждисциплінарного характеру, стала предметом дослідження в історичних, філософських, соціо та антропологічних, літературознавчих роботах. Незважаючи на те, що інтерес до феномену пам'яті невіддільний від людської історії, саме у XXI століття проблема пам'яті посідає центральне місце в процесі освоєння та інтерпретації катастрофічного досвіду світових воєн та революцій, а також інформаційного «буму», що загрожує безпам'ятством, у галузі несвідомого, на важливість якої вказує як психоаналіз так і модерністська естетика. Під пам'яттю щодо літератури варто розуміти, насамперед, творчу здатність художньо відтворювати минуле в наративних формах. У цьому значенні пам'ять стала одним з текстоутворюючих принципів літератури.

Неоднозначність і внутрішня суперечливість розглянутої концепції пам'яті, що її змінні продукуючі та текстоутворюючі можливості – джерело посиленого наукового інтересу.

Розуміння пам'яті як найважливішої форми національної свідомості, що визначає універсалії української культури, формує теоретичні підходи і критеріальні підстави аналізу художнього тексту, дозволяє розглядати культурну спадщину як складну суб'єктивно-об'єктивну структуру, що оперує глобальними філософськими поняттями «традиції», «часу», «вічності», «цінності», «символу», «культури».

Список використаних джерел:

1. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Representations*. № 26. University of California Press, 1989. P. 7–24.
2. Memory Studies. *Sage Journals Online*, 2008. URL: <http://mss.sagepub.com/> [дата звернення: 18.11.2023].
3. Palgrave Macmillan Memory Studies. 2009. URL: <http://www.palgrave.com/products/series.aspx?s=PMMS> [дата звернення: 18.11.2023].
4. Foster J. Memory. A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2009. 142 p.
5. Bal M. Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide. Toronto University Press, 2002. 369 p.
6. Whitehead A. Memory. Routledge, 2009. 173 p.
7. Middleton P. Memory's realism. *Literatures of Memory: History, Time and Space in Postwar Writing*. Manchester University Press, 2000. 323 p.
8. Erll A., Nunning A. Where Literature and Memory Meet: Towards a Systematic Approach to the Concepts of Memory used in Literary Studies. *Literature, Literary History and Cultural Memory*. ed. by Herbert Grabes. Nar:Tübingen, 2005. Vol. 21. P. 261–294.
9. Carruthers M. The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture. Cambridge University Press, 1990. 519 p.
10. Bloom H. The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry. Oxford University Press, 1973. 157 p.
11. Lachmann R. Memory and Literature: intertextuality in Russian Modernism. Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 1997. 436 p.
12. Lachmann R. Cultural Memory and the Role of Literature, 2004. URL: http://ec-dejavu.ru/m2/Memory_Lachmann.html [дата звернення: 18.11.2023].
13. Ezell M.J. Writing Women's Literary History. John Hopkins University, 1996. 216 p.
14. Nalbantian S. Memory in literature: from Rousseau to neuroscience. Palgrave Macmillan, 2003. 185 p.

References:

1. Nora P. (1989) Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Representations*. № 26. University of California Press, 1989. P. 7–24.
2. Memory Studies (2008). *Sage Journals Online*. URL: <http://mss.sagepub.com/> [дата звернення: 18.11.2023].
3. Palgrave Macmillan Memory Studies. (2009) URL: <https://link.springer.com/content/pdf/bfm:978-1-137-47012-6/1.pdf> [дата звернення: 18.11.2023].
4. Foster J. (2009). Memory. A Very Short Introduction. Oxford University Press. 142 p.
5. Bal M. (2002). Travelling Concepts in the Humanities: A Rough Guide. Toronto University Press. 369 p.
6. Whitehead A. (2009). Memory. Routledge. 173 p.
7. Middleton P. (2000). Memory's realism. *Literatures of Memory: History, Time and Space in Postwar Writing*. Manchester University Press. 323 p.

8. Erll A., Nunning A. (2005). Where Literature and Memory Meet: Towards a Systematic Approach to the Concepts of Memory used in Literary Studies. *Literature, Literary History and Cultural Memory*. ed. by Herbert Grabes. Nar:Tübingen, 2005. Vol. 21. P. 261–294.
9. Bloom H. (1973). *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. Oxford University Press. 157 p.
10. Lachmann R. (1997). *Memory and Literature: intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press. 436 p.
11. Lachmann R. (1997). *Memory and Literature: intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press. 436 p.
12. Lachmann R. (2004). *Cultural Memory and the Role of Literature*. URL: http://ec-dejavu.ru/m2/Memory_Lachmann.html [дата звернення: 18.11.2023].
13. Ezell M.J. *Writing Women's Literary History*. John Hopkins University. 1996. 216 p.
14. Nalbantian S. (2003). *Memory in literature: from Rousseau to neuroscience*. Palgrave Macmillan.185 p.